

ÖRÖKSÉG

UTASI MÁRIA

AKIT SZERETNEK ÉS SZOLGÁLNAK,
ANNAK MEG KELL HALNIA
IN MEMORIAM DÉRY TIBOR (1894—1977)

Az igazi költészet világokat és egek feletti egeket mozgat meg, ezért is tud örök érvényű szépséget, fényt (...) árasztani. Mekkora ez a mélység? Felmérhető-e igazán? Az angyalok az égből zuhantak, asztrális ködökből, fényévek ezredéből hull a csillag, facsúcs-magasból, ághegy-Himalájáról hull a levél, a könny szemnyi magasból esik, asztral-magasból hull a morzsa, az ember álló helyzetből bukik, mégis magasabbról tud zuhanni, mint a csillag, s mélyebbre, mint az angyalok! Ezt nemcsak érezni, de érzékeltetni, kimondani is a költő feladata. Valami megrendítő van itt jelen. Valami nagy-nagy misztérium!

(Pusztai Sándor)

A XX. század társadalmi válságának és erkölcsi világának kozmikus váltólázában élt és alkotott Déry Tibor. Kiegyeztetettség helyett egyszerűen volt európai és meghajlott bölcsességgel magyar.

A húszas évek Magyarországának megrázkódtatásait átélte értelmiség köréből az expresszionista, dadaista lázadás átívelő hídján indult és jutott el a forradalmi tudat és sorsközösség felismeréséig.

Vonzódás és taszítás ellentmondásaiban élte meg korának nagy harcát. A világháború és a forradalmak megrendítették a régi uralmát, a tegnapi erkölcs, tisztesség és becsület egyszerűen avitt ódonnágnak tűnt, s a távlatok után kutató szomjas tekintet mindenütt bizonytalanságba és homályba ütközött.

A „gazdátlan világ”, az elszabadult pokol látomását leghívebben az expresszionizmus mintegy önönön káoszának elvonatkoztatásával tükrözte, a forma felbontásával vetítette vissza a formátlanságot, a zűrzavart.

Az induló Déry magatartása is az expresszionista, kapcsolat nélküli „átutazó jellem” lázadása; hőisével együtt hirdeti majd: „Lázadjunk fel a valóság ellen, mely gonoszabb és bizonytalanabb, mint az istenek pokla.”

Felfűtött szimbólumaiban óriások és mesebéli szörnyek, víziós lídércálmok adják a keretet.

A káoszról kivezető utat értelmiségünk legjobbjai becsülettel keresték és meg is találták: mély és átütő erőt merítettek a forradalmi harcból!

Déry Tibor hitele és szavának erkölcsi ereje éppen abban van, hogy a divatos szocialista regényírás idején mert és akart a mozgalom hibáira, feszültségeire és disszonanciáira is figyelni. Vívódásaiban jellegzetesen a kiábrándult polgár faggatózik, s válaszait az újdonsült forradalmár fogalmazza meg, akinek az a meggyőződése, hogy a forradalmi harc belső természete ellentmondásos, földadatlan és alkotó eleme a tragikum.

Magyarország 1920-tól szinte napjainkig tartó átalakulásának szintetikus, heroikus ábrázolására vállalkozott Déry, s a nagy korszakváltás eposzát örökítette meg életművében; a számkivetettek és az „örök” magányosok csillagával a homlokán...

A történelem mélyületeit és rúnait mindig a személyiség, a sehová sem tartozó individuum vergődésében látatja. A kiszakadás nagy témája, a szükségszerűség-szabadság és a rend, hit és kétely, ösztön és tudat és az anarchista lázadás Déry pályájának gyötrő és visszatérő motívuma maradt. Nagy regényeiben az egész magyar társadalom keresztmetszetét adta, s legfőbb írói erénye, hogy nemcsak a két pólust: a polgárságot és a proletariátust ütköztette meg átfogó epikai szerkezetben, hanem a társadalom rétegeinek a mozgását is érzékeltette.

Korunk és irodalmunk, a magyar irodalom grandiózus szellemisége ő, akit választékos, kifinomult ízlése kiválasztottá és „kiközösítetté” avatott; de akit az „amor dei intellektus” vonzalma a munkásosztályhoz és a proletárvilág kopár örömeiktől izzó, sötét víziójáig is elvezetett.

E kettősség eleve megövtá attól, hogy a magyar próza hagyományos útját kövesse. Nála az elbeszélés és a meseszöveg parabolába ágyazott és mindig közelebb van a példázathoz, mint a hagyományos anekdotához. Stílusában a meghatott és elboruló lírát az objektív írónia ellenpontozza.

Összefogó prózája, a teljesség igényével, nemcsak a korhadt, szétzüllött magyar kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet eszmei megjelenítésének a tablója, de művészi síkon a polgári művészetekből az új, európai minták és formatórekvésekhez való tájékozódás és fölzárkózás szép példája is.

A halál elnémitotta az élet, de a halott majd perbe száll jussáért, s a történelem tovább írja Déry Tibor Befejezetlen mondatát.

A méltó perc hallgatást sugall, s az „egyik hallgatás — mint maga írja egy helyütt — füstszínű és csupa kérdés, a másik aranyszínű és merő bizalom...” A jövő irodalomtörténetírás nemes és ragyogó feladata, hogy csendben és alázattal jelölje ki a nagy író megilletet helyet.

Déry Tibor igazi alkotó volt. A teremtés előttiből hozta ajándékát és revelációit, amely a Tűz megkísértésével és ellopásával azonos.

Egyszerre jelent ez úton levést, vándorlást és megtérést az emberiség közös, nagy emlékezetébe.